

Published by

Winter 2022 / 9-4

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

<https://doi.org/10.46868/atdd>

Gazneliler Sarayına Mensup Şair Ömer Osman Muhtârî-yi Gaznevî

Ceylan Mollamehmetoğlu Çekici*

ORCID: 0000-0003-3271-7834

Öz

Müslüman-Türk devleti Gazneliler, 963-1186 yılları arasında Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hüküm sürmüştür. Gazneliler sarayında, şairlere değer verilerek onların şiir söylemeleri teşvik edilmiştir. Sultanlar, şairlerin şiirleriyle şöhret kazanarak adlarını kalıcı haline getirdikleri gibi şairler de sultanların sarayına intisap ederek bağış elde etmiş ve isimlerini kalıcı kılmışlardır. Horasan üslubunun ön plana çıktığı, methiye ve övgü şiirlerinin revaçta olduğu Gazneliler dönemi, Fars dili ve edebiyatı tarihi açısından en seçkin dönemlerden biri olarak zikredilmektedir. Bu çalışmada, Gazneliler sarayına intisap etmiş, hicri dördüncü ve beşinci yüzyılda yaşamış, Fars edebiyatının önemli şairleri arasında yer alan şair Ömer Osman Muhtârî'nin hayatı ve edebi kişiliği ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gazneliler, Fars edebiyatı, Ömer Osman Muhtârî

Gönderme Tarihi: 06/11/2022

Kabul Tarihi:16/12/2022

*Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Ağrı- Türkiye, cmehmetoglu@agri.edu.tr

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

ÇEKİCİ, C. M., "Gazneliler Sarayına Mensup Şair Ömer Osman Muhtârî-yi Gaznevî", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 9, S. 4, 2022, s. 1602-1617.

Umar Uthman Mukhtari Ghaznavi Member Of The Ghaznavid Palace

Ceylan Mollamehmetoğlu Çekici*
ORCID: 0000-0003-3271-7834

Abstract

Ghaznavids, a Muslim (Islamic)-Turkish state, ruled through the years of 963-1186 in Khorasan, Afghanistan and Northern India. In the Ghaznavid palace, poets were appreciated and they were promoted to sing (read) poems. The sultans (rulers, kings) made their names permanent, gaining a reputation through poets' poems as well as poets gained a bestowment (endowment), being connected to (member of) palace of the sultans, and they made their names permanent, too. Period of the Ghaznavids, during which khorasani style came into prominence and praise and panegyric poems came into fashion, is mentioned to be (as) one of the most distinguished (eligible/outstanding) periods in terms of history of Persian language and literature. In this study, we addressed life and literary personality of the poet Umar Uthman Mukhtari, one of important poets of Persian literature, who was connected to (became member of) the Ghaznavid palace and lived in hijri fourth and fifth centuries.

Keywords: The Ghaznavids, Persian literature, Umar Uthman Mukhtari

Received Date: 06/11/2022

Accepted Date: 16/12/2022

*Assistant Professor, Ağrı İbrahim Çeçen University Faculty of Islamic Sciences, Ağrı - Turkey, cmehmetoglu@agri.edu.tr

You can refer to this article as follows:

ÇEKİCİ, C. M., "Gazneliler Sarayına Mensup Şair Ömer Osman Muhtârî-yi Gaznevî", *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 9, Issue 4, 2022, p. 1602-1617.

Giriş

Samani devletinin yıkılışı ile Gazneli devletinin ortaya çıkmasıyla hicri dördüncü /miladi onuncu yüzyılda büyük Horasan coğrafyasında önemli siyasi gelişmeler yaşanmıştır. Bu siyasi ve iktidar değişimi birtakım toplumsal değişimleri de beraberinde getirmiştir. Gazneli emirler Alp Tegin'den Sebük Tegin'e kadar Horasan, Zabulistan, Kabil ve Hindistan'daki Sind nehri yakınlarına kadar ki bölgelerine fetihler yaparak Gazneliler adıyla güçlü ve müstakil bir devletin temelini oluşturmuşlar. İslamiyet sonrası şiir söyleme geleneğinin tarihsel süreçteki gelişiminde Gazneli devletinin rolü büyük olmuştur. Sebük Tegin, Büst şehrini ele geçirdikten sonra ilk olarak dönemin en büyük ediplerinden olan Ebu'l-Feth Büstî'yi kendi sarayına getirmiştir.¹ Gaznelilerin kültürel değerleri ve dini anlayışları, hâkimiyeti altına aldıkları coğrafyada yazılan şiirlere etkisi olmuş ve dönemin şiir özelliklerini oluşturmuştur.² Gazneli sarayında şairlere büyük önem verilerek şiir söylemeleri konusunda teşvik edilmiştir. Saray yönetiminin şair ve şiire önem vermesindeki sebeplerinden biri olarak sultanların isimlerinin baki kalmasını amaçlamış olmalarıdır. Buna bağlı olarak şiiri bir araç ve etken olarak görmüşlerdir. Sultanlar, şairlerin şiirleriyle şöhret kazanarak kalıcı oldukları gibi şairler de sultanların sarayına intisap ederek bağış elde etmiş ve isimlerini kalıcı kılmışlardır.³ Gazneliler dönemi, Fars dili ve edebiyatı tarihi açısından en seçkin dönemlerden biri olarak zikredilmektedir. Bu dönemde, özellikle Horasan üslubunun ön plana çıktığı söylenebilir. Bu dönem şiirinin önemli konuları arasında ön plana çıkan tema, methiye/övgü olmuştur. Methiye şiiri, Gazneli sultan ve emirler tarafından önemsenip korunmuştur.⁴ Dördüncü yüzyılın sonunda ve beşinci yüzyılın başında kuzey ve kuzey doğu bölgelerinde özellikle de büyük Horasan'da hükümet kurarak Gazne şehrini de yönetim merkezi olarak seçen Gazneliler hanedanı, o dönem şiirinin ana temasını oluşturan methiye şiirini himayesi altına alarak methiye şiirinin revaç bulmasını teşvik etmiştir. Gazneliler dönemi kasidelerinde söz, methetme kabiliyeti ile ortaya konulmuş ve şairler maharetleri ve

¹ Ebu'l-Hüseyin Mubeyyîn, "Nîgâhî ber Vîjehîhâ-yi Berceste-yi Ehd-i Geznevî", *Pejuheşnâme-yi Târîh*, C.2, S. 1, Tahran 1385, s. 101-102.

² Sadık Armutlu, "Gazneliler ve Selçuklular Döneminde Edebi Gelenek", *Türkler Orta Çağ*, C. 5, Yeni Türkiye Yayları, Ankara 2002, s. 1679.

³ Ahmet Kartal, "Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebi Faaliyetler Üzerine Düşünceler", *Bilig*, C. 17, Bahar, 2001, s. 56-57.

⁴ Mitat Çekici, "Gazneli Sarayının Meddahı 'Unsurî-yi Belhî'", *Afganistan-İran-Tacikistan Dil ve Edebiyat Yazıları*, (Ed. İsmail Söylemez), Demavend Yayınları, İstanbul 2021, s. 234.

güçleri doğrultusunda olabildiğince memduhunun teveccühünü kazanmaya çabalamıştır.⁵ Gazneliler döneminde ilim ve edebiyat alanında önemli isimler yetişmiş, edebiyat ve ilim, saray tarafından ciddi bir şekilde destek görmüştür.⁶ Türk devleti saraylarına intisap etmiş bazı maharetli şairlere, *Emî-rü'ş-şuâra* unvanının verilmesi şairlere olan ilgi ve alakanın bir belirtisi olarak gösterilebilir. Gazneliler döneminde de bu unvan bazı şairlere verilmiştir. Gazneliler döneminde bu unvanı alan Sultan Mahmud'un şairi 'Unsurî-yi Belhî olmuştur.⁷

Siyasi alanda güçlü olan Gazneliler, kültür ve medeniyet açısından da parlak bir dönem geçirmiştir. Gazneliler döneminde tasavvuf, tarih gibi alanlarda da önemli eserler kaleme alınmıştır. Şahnâme'nin müellifi Firdevsî, tasavvuf alanında Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, Ebû İsmail Muhammed el-Ensârî ve tarih alanında da Zeynû'l-Ahbar müellifi Gerdizî, Târîh-i Beyhâkî müellifi Ebu'l-Fazl el-Beyhâkî, büyük âlimlerden Ebû Reyhan el-Bîrûnî gibi önemli şahsiyetleri saymak mümkündür.⁸ Gazneli devleti döneminde Fars dili ve edebiyatı ile Fars şiirinin gelişiminde Türk asıllı sultanların ve Farsça şiir söyleyen Türk kökenli şairlerin önemli katkısı olmuştur. Bilhassa iyi bir edebi terbiye almış olan Gazneli Sultan Mahmûd'un, diğer Gazneli sultanlardan daha fazla katkısı olmuştur öyle ki diğer bölgelerde yaşayan önemli ve maharetli şairleri sarayına davet etmiştir. Devletşah'a göre Gazneli sultanın sarayında dört yüz kadar şair bulunması Gaznelilerin edebiyata vermiş olduğu önemi göstermektedir. Gazneli sultanlar adına kaleme alınmış edebi eserlerin çokluğu onların ilim ve sanata ne kadar değer verdiklerinin göstergesi olmuştur.⁹ Gazneliler dönemindeki Fars şiirinin özellikleri incelendiğinde, onların sade olduğunu, düşünce ve kelamın açık bir şekilde ifade edildiğini, ipham ve hayallerden uzak olduğunu görmekteyiz. Bu dönemin istiareleri savaş meydanlarının ilgi çekici nitelendirmeleri, sultanların eğlence meclisleri ve mahfelleri, merasim ve törenler, doğa ve tabiat manzaraları ile doludur. İran'ın en önemli hamasi eseri olan Firdevsî'nin Şahnâme'si bu dönemde kaleme alınmıştır. Bu dönem boyunca Fars dili, hükümet, idari ve düşünce faaliyetlerinin dili olmuş ve bu sebeple Fars nesri ve şiiri bu dönemde revaç bulmuştur. Bu dönemin şiiri gibi nesri de sade ve akıcıdır, zor ifadelerden ve karışıklıklardan uzaktır. Sade nesrin bütün özellikleri bu

⁵ Mecid Pûyân - Râşîn Musîbî, "Vîjegîhâ-yi Fikrî-yi Şî'r-i Medhî der Asr-i Gaznevî", *Feslnâme-yi Tehassus-i Sebķinasî-yi Nezm û Nesr-i Fârsî (Behar-i Edeb) İlmî-Pejûheşî*, C. 6, S. 1, 1392, s. 76.

⁶ Fahrettin Coşkun, "Gazneliler Döneminde Nesir", *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 13, 2004, s. 46.

⁷ A. Kartal, a.g.m., s. 57.

⁸ Ahmet Turan Yüksel, "İlk Müslüman-Türk Devletlerinin Siyasi, Kültürel ve Medeniyet Tarihi Üzerine", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 11, 2001, s. 84-85.

⁹ Ahmet Atilla Şentürk - Ahmet Kartal *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 73-74; A. Kartal, a.g.m., s. 58-59.

dönemde görülmektedir. Bu dönem eserlerinde ilmi ıstıhlara, Arap şiirine ve onun örneklerine az rastlanmaktadır.¹⁰ Dil ve edebiyata önem veren Gazneli Sultanları, şair ve edipleri himaye edip Samanîlerin bıraktığı mirasa sahip çıkarak Gazene’yi edebi bir merkez haline getirmişlerdir. İran Edebiyatını canlandıran Gazneli Sultanları, Türk gelenek göreneklerine de ehemmiyet vermişler hatta Gazneli Mahmud döneminde ilk İslami Türk şiirinin yazıldığı görülmüştür.¹¹

1-Ömer Osman Muhtârî’nin Hayatı ve Edebi Kişiliği

Sirâcuddîn Ebû ‘Amr Osman b. Ömer Muhtârî-yi Gaznevî, Gazneliler sarayına mensup V/XI. yüzyıl sonları ile VI/XII. yüzyılın ilk dönemlerinde yaşamış büyük şairler arasında yer almaktadır.¹² Şairin hayatı hakkındaki bilgiler net olmamakla birlikte kaynaklarda kısıtlı bir şekilde aktarılmıştır. Asıl ismi Osman Muhtârî olarak zikredilen şair ilk başlarda “Osman” ismini mahlası olarak kullanmış olsa da sonraları sadece “Muhtârî” olacak şekilde değiştirmiştir. Osman Muhtârî, Gaznevî’li olarak bilinmekte ve Gazneli Senâî ile çağdaş olduğu söylenmektedir. Şiir söylemede maharetli ve yetenekli olması ile bilinmektedir.¹³ Muhtârî hicri beşinci ve altıncı yüzyılın fasih kaside söyleyen şairleri arasında yer almaktadır. Doğum tarihi net olmayan şairin, 458 ya da 469 yılları arasında dünyaya gelmiş olduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde ölüm yılı da rivayetlere göre değişmekte ve ölüm yılı 512 ile 548 yılları arasına tekabül etmektedir. Edip ve bilge bir şahsiyet olan Muhtârî, şiirlerinin genelini kaside türünde söylemiş ve kendi döneminin büyük emir ve padişahlarının birçoğuna methiyeler söylemiştir.¹⁴ Gazneliler hanedanına mensup Sultan İbrahim döneminden Behrâmşah dönemine kadar bazı sultanların muasırı olmuştur. Sultan Arslan b. Mes’ûd’un (508-511/1114-1117) hizmetinde bulunmuştur. Gazneli sultanları dışında şair Muhtârî ayrıca Karaman Selçukluları padişahlarını yani Kâverdî’lere de methiye şiirleri yazmıştır.¹⁵

Arâfâtel-Âşığîn Tegî Eddîn Evhedî-yi Isfahânî tezkiresinde Muhtârî hakkında yazdığı bölümünde şairden bahsederken onu dönemin meşhur kemal sahibi, mananın hekimi olarak

¹⁰Mubeyyîn, a.g.m., s. 103-104.

¹¹Ali Çavuşoğlu, *Türk İslam Edebiyatı (Kitaplar, Türler, Devirler ve Şahsiyetler)*, Tezmer, Kayseri 2015, s. 35-36.

¹²Zebihullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, İntişârât-i Ferdos, Tahran 1379, s. 380.

¹³Celâleddîn Humâî, *Muhtârname Mukaddime-yi Dîvân-i Osmân Muhtârî*, Merkez-i İntişârât-i İlmî û Ferheng, Tahran 1361, s. 111.

¹⁴Celâleddîn Humâî, *Dîvân-i Osmân Muhtârî*, Bongâh-i Tercume û Neşr-i Kitâb, Tahran 1341, s. 11.

¹⁵Z. Safâ, a.g.e. s. 380.

Gaznevî Muhtârî şeklinde tanıtmıştır. İsmi Osman b. Muhammed diye belirterek atalarını da güç ve kudret sahibi ve hikmetli bir aile olduklarına da işaret etmiştir. Tezkire müellifi onun, Hekim Senâî'nin üstadı olarak tanıtip hizmetinde bulunduğu sultanlara methederek yazdığı şiirlerindeki mahareti ve istidataçısından önemli biri olduğuna işaret etmiştir.¹⁶ Muhtârî-yi Gaznevî, Sultan Arslan b. Kirmanşâh (494-526) sarayına girmiş, Sultan İbrahim b. Mes'ûd (451-481), Mes'ûd b. İbrahim (481-508) gibi sultanlara intisap etmiş ve onları methetmiştir. Muhtârî, nazım alanında üstat bir kimseydi ve tüm şiir türlerinde şiir söylemiştir. Güzel tercii bentler oluşturmuş, söz ehlinin teveccühünü kazanmıştır. Şair Senâî, Muhtârî'ye hitaben üstat diye bahsetmiştir.¹⁷ Senâî'nin çağdaşı olan ve şiir söylemede maharetli şair, muasırlarına göre belli bir rütbe ve dereceye sahip olmuştur. Hekim Senâî, birkaç yerde kendisini övmüştür.

گر برد ذره‌ای از خاطر مختاری تیر¹⁸

نشود پیش دو خورشید و دو مه تاری تیر

Eğer bir zerre kadar akılda götürse Muhtârî'yi Merkür İki güneşin ve iki ayın önünde karanlık oku olmasın

Muhtârî, yirmili yaşlardayken Gazneli hükümdar İbrâhim b. Mes'ûd'un sarayına intisap etmiştir. İlk kasidesini de "Seyyidü's-Selâtin" diye hitap ettiği bu hükümdar adına yazmış ve saray şairleri arasında seçkin bir kimse olmuştur. Hükümdarın ölümünden sonra onun yerine geçen oğlu III. Mes'ûd'un şairlere ilgisizliği yüzünden saraydan ayrılmış ve Hindistan'da Kûşdâr'a gitmiştir. Burada kaldığı süre zarfında ünlü şair Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân için kasideler söylemiştir.¹⁹ Celâleddin Humâî, Muhtârname'sinde şair Muhtârî'nin ölüm yerinin Kazvîn şehri olduğuna ve şairin, Karaman Selçukluları sultanlarının hizmetinde bulunduğu dikkat çekmiştir. Humâî'nin aktardığına göre *Ateşkede* tezkiresinin müellifi ve Mucemme'ül-Fesehâ adlı tezkirenin müellifi, şair Muhtârî'nin vefat yılı olarak hicri 544ve vefat yerini de Kazvîn şehri olarak belirtmişler, Emâdî Gaznevî'nin de Muhtârî'nin oğlu olduğunu yazmışlardır.²⁰ Şair Muhtârî'nin eserleri incelendiğinde söz söylemede şairlik mertebesinde yüksek bir rütbeye sahip, edip bir bilge, kendi zamanının tüm ilimlerine vakıf ve felsefe, astronomi, kelam gibi alanlarda bilgi sahibidir. Geometri ve matematik bildiği, Arap edebiyatından örnekleri eserlerine yansıtmış olduğu bilgisini çıkarmak mümkündür.

¹⁶C. Humâî, *a.g.e.*, s. 113-114.

¹⁷Ruknu'ddîn Humâyûn Ferruh, *Dîvân-i Hekîm Muhtârî-yi Gaznevî Goyende-i Nâmdâr-i Gern-i Pencom-i Hicrî Mu'essesî-yi Metbû'atî-yi Ali Ekber Ali*, Tahran 1326, s. 16.

¹⁸C. Humâî, *a.g.e.*, s. 111-112.

¹⁹Mürsel Öztürk, "Muhtârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, TDV Yayınları, Ankara 2020, s. 56.

²⁰C. Humâî, *a.g.e.*, s. 115-116.

Kısaca maharetli olan şair, bilge ve hekim olarak adlandırılmıştır. Şairin kendisi de “hekim” ifadesini bazı beyitlerinde kendisi için kullandığı görülmüştür.²¹ Aşağıdaki beyitte de kendisine “hekim” diye hitap ettiğini görmekteyiz.

که او کسوت چون تویی چشمدار

تو شعر چنین، گوشدار از حکیمی

Sen böyle bir şiiri Hekim'den dinle

Onun böylesi hırkasını gör.

Muhtârî'nin Divânı; kasideler, terkîbâtlar, gazeller, kıt'alar, rubaiyat ve mesneviler (Hünernâme-yi Yemînî ve Şehrîyârname)'den oluşturulmuş ve kafiye sıralaması alfabetik bir şekilde tanzim edilmiştir. Kaside ve kıt'aların tertibi ilk beyitleri sarih olacak şekilde düzenlendiği görülmektedir. Kasideleri her ne kadar bir harf sırlamasına göre dizilmiş olsa da bazen memduhun önemli olması açısından bazen de musahhah açısından önemli olan kasidenin nazma çekilme tarihi sırasına riayet edilmiştir. Kasidelerin unvanları, memduhların isim veya lakaplarından oluşmaktadır. Divânı oluşturan beyitlerin sayısı 6865 beyit olarak belirtilmiştir. Divânın, 4530 beyitini gazeller oluşturmaktadır. Hunernâme-yi Yemînî mesnevisi 492 beyitten, Şehrîyârname adlı mesnevisi de 925 beyitten oluşmaktadır. Divânın geri kalanı 320 beyit terkîbât, 53 beyit gazeliyat, 195 beyit kıt'ât ve 350 beyitlik kısmı da rûbâiyât şeklinde taksim edilmiştir.²² Muhtârî'nin divânında övdüğü meliklerin ve diğer önemli şahsiyetlerin isimleri yer almaktadır. Bu isimlerin arasında Alaüddeve Mes'ûd b. İbrahim Gaznevî, Muhtârî'nin onun için güzel tegazzüllü bir kaside oluşturduğu Sîstân meliki Emir Taceddin Nasır b. Halef, yine Yemînüddeve Hüsameddin Emir İsmail Gilekî ve Melik Tebes gibi isimler yer almaktadır. Bu isimlere ek olarak önemli başka şahsiyetlerin de isimlerini de görmek mümkündür. Bu isimler de İzedü'l Devle-yi Şîrzâd, Hüsrevşâh b. Behrâmşâh-i Gazvînî, Süleyman b. Muhammed b. Melikşâh-i Selçukî gibi isimlerdir.²³

Şair Muhtârî'nin muasırlarından olan şair Ebû'l-mecd Mecdûd b. Âdem Senâî, 494-495 yılında kaleme aldığı ve 497 beyitten oluşan küçük bir mesnevi şeklinde ve Belh şehrinde olduğu zamanlarda şiir söylediği *Kârname-yi Belh* adlı eserinde dostları ve yakın arkadaşlarından bahsetmiştir. Bu mesnevisinin bir kısmında hekim Muhtârî'den bahsedip onu övmüştür. Muhtârî'den bahsederken 395 yıllarında henüz yeni olgunlaşan genç bir delikanlı olarak bahsetmiştir.

²¹ H. Ferruh, *a.g.e.*, s. 23.

²²C. Humâî, *a.g.e.*, s. 16-17.

²³C. Humâî, *a.g.e.*, s. 118.

آن جوان لطیف دیداری
وآن، چو سوسن شگرف و آزاده
نظم او تا به شاعری پرداخت

اختیار زنانه مختاری
آن، چو گل نیکویی بر او زاده
نظم او، کسی ز ساحری نشناخت²⁴

O ihtiyar Muhtârî

Letafet görmüş o genç,

O ki iyilik gül gibi onda yeşermiş

Ve o ki, zambak gibi güzel ve özgür

Onun nazmı şairlik ile başladı (güzel/letafetli şiirlerle şairliğe başladı) O'nun şiiri olmasaydı, kimse sihir/büyü bilemezdi.

Divânında gazel sayısı oldukça fazla olan şair, kasideleriyle ön plana çıkmıştır. Onun en çok kullandığı şiir kalıbı olan kasidelerinin muhtevası genellikle methiye olmuştur. O kendi döneminin padişah ve ileri gelenlerini methetmiş ve kasidelerinin büyük bir kısmını onlar adına söylemiştir. Onun divânının iki mesnevisi bu büyük liderlere atfedilmiş ve Hunernâme-yi Yemînî adlı mesnevisini Yemînüddeve, Emir İsmail Gîlekî, Melik Tebes adına ve Şehriyârname mesnevisini de Alaüddeve Mes'ud b. İbrahim adına söylemiştir.²⁵ Edebi yönü güçlü bir isim olarak şiir söylemede maharetli bir şair olan Muhtârî, şiir söylemedeki üslubu Türkistan (diğer ismiyle Horasan) üslubu olarak değerlendirilmiş ve kasidelerinde Hekim Ebu'l-Mehâsın Ezrakî-yi Herevî, 'Unsurî, Mes'ûd Sa'd, Mu'izzî gibi şairlere teveccüh etmiştir. Düşünce ve kelimadaki güçlü ve maharetli oluşu, manaları oluşturmadaki bakir ve tazeliği ile ismi geçen şairlerden daha iyi olduğu söylenmektedir. Muhtârî, Horasan üslubunda kendine özgü bir tarz oluşturduğu söylenebilir ve kasidelerinde bu açıkça görülmektedir. Muhtârî, zor ve zihinden uzak kalmış sözcükleri kullanmaktan sakınmış ve o günün revaçtaki diliyle (kendi dönemin diliyle) mana ve tabirleri kullanarak yeni ve taze kullanımlar oluşturmaya çalışmıştır. Şairin kendisi de şiirlerinde buna dikkat çekmiştir. Bazen şair Rudekî'nin sözlerindeki sadelik ve letafetler de Muhtârî'nin, şiirinde görülmüştür. Değinildiği gibi Muhtârî'nin kelamı ve sözü kendisine özgü bir tarzda olmuş ve bu imtiyazı ile de diğer şairlerden kolayca ayırt edilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde şairin söz konusu üslubuna ve özgün tarzına örnektir.

²⁴ H. Ferruh, *a.g.e.*, s. 25-26.

²⁵ Ali Asger Bâbâseferî - Pervîn Ziyâ Hodâdâdyân, "Berresî-yi Sebksînâsî-yi Muhtevâyî û Sâhtârî-yi Muemmâ, Legz û Cîstân der Divân-i Osmân Muhtârî", *Feslnâme-yi Tehassus-i Sebksînâsî-yi Nezm û Nesr-i Fârsî (Behâr-i Edeb) İlmî-Pejûheşî*, C. 5, S. 11, 1397, s. 90.

گردد هی بگرد سخن‌های دلفریب
در آرزوی شعر معزی و ازرقی
ز یاد دوست همی بوی بوستان آید
مرا لطیف‌تر از بوی بوستان آید²⁶

Gönül aldatan sözlerden sakınıp Mu'izzî ve Ezrakî'nin şiirinin arzusunda oldum.
Dostun yâdından bostanın kokusu gelir Bana dostların kokusundan daha güzel gelir.

Muhtârî'nin eserleri, gerek kendi döneminde olsun gerek kendisinden sonraki dönemlerde olsun Fars edebiyatının önde gelen isimlerin ilgisini çekmiştir. Şiir ve edebiyat alanında yüksek bir makam elde eden Hekim Muhtârî, bu alanda büyük bir basiret sahibi olmuş ve bu işte üstat olup bilgeliği ve kendi şairliğiyle iftihar etmiştir. Bunu şiirlerinde de dile getirmiştir.

من همی دعوی کنم کاندر طریق فارسی
آتش و آبم من و ایشان دختاند و شرار
شعرها گویم عجیب و نکته‌ها گویم غریب
با معانی بکر و لفظ عذب و وزن خوشگوار
مرا این فخر بس باشد که هر کاز من سخن گوید
چنین گوید، چو بگشاید زبان آفرین خوانش
ز هر بییتی که او گوید بهر بییتی که او خواند
کند تحسین ز بس معنی ز جنت جان حسانش
هم تو دانی که بنده مختاری
مادحی سهم و شاعری والاست²⁷

Ben iddia ediyorum ki Farsçada ateş ve suyum ben, onlar da duman ve kötülüktür

Güzel şiirler söyler ve bilinmeyen nükteler Bakir manalar, güzel lafızlar ve tatlı vezinler ile söylerim

Bana bu iftihar yeterli ki her kim benden söz Böyle desinler, sofrasını şükür/dua dili açsın söylerse

Onun söylediği her beyit, okuyacağı başka bir Çok manalı olmasından dolayı cennette canı beyit içindir güzelleşsin diye takdir edilsin/övuilsün

Bendeniz Muhtârî'yi sen bilir/tanırsın Methedilmek nasibim, şairlik de şeref ve yüceliktir

Hekim Muhtârî'nin Gazneli oluşu ile ilgili birçok deliller mevcuttur. Bunların en önemlisi de şairin kendi ifadeleridir. Şair doğum yeri olan Gazne'den ayrılma durumunda kalmıştır. Şair, Gazne'den Kirman'a yapmış olduğu seyahatine dikkat çekerek bu yolculuğun

²⁶H. Ferruh, *a.g.e.*, s. 31.

²⁷H. Ferruh, *a.g.e.*, s. 33.

sebebini de dile getirmiştir. Vatani ve doğum yeri olan Gazne'ye olan hasretini dile getirip şehrine geri dönmeyi arzulamıştır. Kirman dışında kısa bir süreliğine Maverâünnehir'de de bulunmuştur. Örnek beyitlerde bunları görmekteyiz.

خورده پی بود بس حکیمانه	سبب رفتن من از خانه
بس عجب بود عرف و عادت من	دان که در موضع ولادت من
خفتم بحد کرمان در آتشین شراب	رفتم ز راه غزنین بر آب آهنین
زان سرو پری پیکر زان ماه بدیع آیین	دی قاصد یار آمد نزدیک من از غزنین
تو ساخته در کرمان من سوخته در غزنین	نزدیک خردمندان نیکو بود ای عثمان
که ای گشاده بفرمان من زبان، زبان ثنا	بلفظ خویش مرا گفت پادشاه جهان
مروتی کن و از بند خود برآر مرا	که گر بحضرت کرمان همی گشایی گام
تا حشر دعای پدر و مادر بنده ²⁸	گر باز بغزنینش فرستی بخزیدی

Evdn gitmemin sebebi birazcık da hekimlik içindi, hekimlik uğrunaydı

<i>Doğum yeri hakkında bil ki</i>	<i>Örf ve adetlerim çok acayıpti/tuhaftı</i>
<i>Kazvin yolunda çok güçlü bir şekilde gittim</i>	<i>Kirman hudutlarında ateşli şarapla uyudum</i>
<i>Dün gece Kazvin 'de yârin müjdecisi geldi</i>	<i>O peri yüzlü servi, o ay yüzlü güzel sevgili</i>
<i>Senin Kirman 'da yanman ve benim Kazvin 'de yanmam</i>	<i>Akıl ehline göre iyilik ve güzelliği ey</i>
<i>Osman</i>	
<i>Dünya padişahı kendi sözüyle bana söyledi</i>	<i>Benim fermanımla sena dili açmış kimse</i>
<i>Eğer Kirman 'ın padişahına gidersen</i>	<i>Cömertlik etsin ve bizi kulluğundan çıkarsın</i>
<i>Eğer tekrardan Kazvin 'e gönderirsen iyi edersin</i>	<i>Kıyamet gününe kadar annene ve babana duacı olurum/ dua ederim</i>

Şair Muhtârî'nin muasırı olan şairler arasında birçok isim geçmektedir. Bunlardan bazılarının isimleri Lübâbü'l-elbâb, Ateşkede ve Riyazülşehri-i Devletşâh tezkirelerinde zikredilmektedir. Ebu'l-Ferec-i Rûnî, Emek-i Buhari, Abdulvâsî-yi Cebelî, Senâî Gaznevî,

²⁸C. Humâî, *a.g.e.*, s. 137-138.

Seyid Hasan-i Gaznevî, Muizzî, Mes'ud Sâd Selmân, Reşid Vatvât, Edîb-i Sâbır, Ustad Ezrakî Ebu Hanefî Eskafî, Rezîddîn Nîşâbü'rî gibi isimleri saymak mümkündür. Bu isimler dışında ayrıca Muhtârî'nin de isimlerine değindiği Serheng Muhammed Hetibî-yi Herevî, Hâce Sâd, Mes'ud Husrev gibi şairler de vardır. İsmi geçen şairlerin bazıları Hekim Muhtârî'nin gençlik yıllarında vefat etmiş ve bazıları da Muhtârî'nin ihtiyarlık döneminde şairliğe başlamış ve şöhret elde etmiştir.²⁹ Şair, şiirlerinde övdüğü Mes'ud Sâd Selmân'dan bilge, söz ehli, cesur, ordu komutanı ve emir veren biri olarak bahsedip onu methetmiş ve bir emir gibi kendisinden bağış istemiştir. Mes'ud Sâd Selmân'ın emirlik zamanlarında şairlere değerli bağışlarda bulunduğu bilinmektedir. Mes'ud Sâd Selmân kendisi de bu durumuna bir rubaisinde değinmiştir.

وز خوی خوشم ز مشک و از عنبر پرس

از ریزش دست من ز سیم و زر پرس

ز هیبت من ز راه چالندر پرس³⁰

از قوت بازو من از خنجر پرس

Elimin cömertliğini gümüş ve altına sor

Güzel huyumu misk ve ambere sor

Kollarımın gücünü hançere sor

Heybetimi Çalender yoluna sor

İslam dininin İran coğrafyasına girmesiyle İslam kültürünün ve Kur'an'ın etkisi Farsça söyleyen şair ve yazarların kaleminden uzak kalmamıştır. İslam dini ve kültürünün etkisi zamanla şair ve saray kâtiplerinin şiirlerinde etkisini göstermiş ve dördüncü yüzyılın sonlarına doğru tamamen yaygınlık kazanmıştır. Edebiyatta İslam dininin ve kültürünün etkisi tam bir hâkimiyet alanı bulmuş ve bu sebeple Farsça söyleyen şair ve yazarlar yani söz ehli olan kimseler eserlerinde bu kültürün etkisini yansıtmışlardır. Muhtârî'nin şiirlerinde tıpkı diğer şairlerde olduğu gibi İslam kültürünün ve Kur'an-ı Kerim'in etkisinin olduğunu görmek mümkündür.³¹ Gazneliler dönemi şairlerin birçoğu şiirlerinde muamma (لغز) ve kapalı sözler (چیستان، معما) kullanmaya başlamış ve bazıları bu muamma ve kapalı sözleri o dönemin belagat ve edebi kitaplarından almışlardır. Bu şairler arasında Osman Muhtârî'nin ismi ön plana çıkmaktadır ki Muhtârî, bu muamma ve kapalı sözlere en çok teveccüh edip onları mazmun metinlerde, şiir kalıplarında çeşitli vezinlerle kullanmıştır. Onun çeşitli konular ve

²⁹ H. Ferruh, *a.g.e.*, s. 33-34.

³⁰ H. Ferruh, *a.g.e.*, s. 39.

³¹ Seyyid Muhammed Emîrî - Mucteba Muhammedî, "Te'sîr-i Kur'ân der Eş'âr-i Osmân Muhtârî", *Feslnâme-yi İlmî-Tehassus-i Dor Derî (Edebiyyât-ı Genâi, İrfânî)*, C. 5, S. 2, 1391, s. 24-25.

farklı şiir kalıpları kullanarak muamma ve kapalı sözler oluşturması dikkate değerdir ve hatta bu özellikleri Muhtârî'nin şiirdeki tarzın özelliklerinden biri olarak değerlendirilmesi mümkündür.³²

Osman Muhtârî, hicri beşinci ve altıncı asrın şairi olduğu için o dönemin şiir üslubunun özelliklerini divânındaki muamma ve kapalı sözlerde görmek mümkündür. Astronomi, tıp, tefsir, felsefe, Kur'an, hadis, Arapça deyimler, felsefi ve hikmetli meselelere dikkat çekme, bediî ve beyan sanatlarına işaret etme gibi çeşitli konularda bu üslubu kullanmıştır. Muhtârî'nin divânında bu ilimlerde bilgi sahibi olduğu açık bir şekilde görülmektedir.³³

طبعش همی ز خوردن خون معتدل شود کو سرد و خشک باشد و خون باز گرم و تر³⁴

Onun huyu/zatı kan içmekten ılımlıdır

O soğuk ve kuru olur ve kan da sıcak ve ıslak

Söz konusu beyitte kılıcın muammasına işaret edilmiştir. Kılıcın maddesi olan demirin özü soğuk ve kurudur. Sıcak ve ıslak olan kana zıt olarak değerlendirilmiş, zıtlıklara dikkat çekilmiştir. Ayrıca tabiatın içinde barındırdığı zıtlıklarına işaret edilmek istenmiştir.

گفت پس چیست آن جماد حکیم دارد از زعفران و سرمه نهاد

لنگ و رهوار و تندریست و سقیم زان کند چشم روشن و دل شاد³⁵

Öyleyse safran (zaferân) ve sürmeden oluşan o cansız hekim nedir diye sordu

Aksak (topal), hızlı, sağlam ve hasta

Gözü aydınlatan ve gönlü mutlu edendir

Yukardaki beyitte kalemin muamması ve kapalı söz ile ilgilidir. Mutluluğun kaynağı olan safranın ve göz nurunu artıran sürmenin doğal özelliğine işaret edilmek istenmiştir. Cansız hekim ifadesi de kalem için kullanılmıştır.

Muhtârî'nin divânında kullandığı حضرت ifadesi genellikle saray ve başkent anlamında olmuş ve bu ifadeden amaç, Gazne sarayı ve başkent Gazne şehridir. Hünernâme adlı mesnevisinde gurbette yaşadığı ruhsal durum, Kirman yolcuğunda şairin yaşadığı özlem,

³²A.Bâbâseferî -P. Hodâdâdyân, a.g.m., s. 88.

³³A. Bâbâseferî - P. Hodâdâdyân, a.g.m., s. 90.

³⁴A. Bâbâseferî - P. Hodâdâdyân, a.g.m., s. 91.

³⁵A. Bâbâseferî - P. Hodâdâdyân, a.g.m., s. 91.

kavuşma arzusu ve vatanına yeniden dönme isteği ile Alaüddeve Mes'ud b. İbrahim-i Gaznevî'nin sarayında yaşadığı sıla hasretini dile getirmiştir. Bu mesnevisinde birkaç kez حضرت ıstılahını başkent Kazvin manasında kullanmıştır.³⁶

کاندرو بخت باشد و دولت	چون از اینجا روم بدان حضرت
سوی من خواهد آمد از حضرت	می نماید که مژده دولت
که زمینش ز چرخ روی بتافت	عز آن بارگاه خواهم یافت
باز حضرت برد مرا فرمان	ناگهانی بود که از کرمان
شمس را در شرف ببینم و خند ³⁷	سر بر افرازم از سپهر بلند

Buradan o başkente gittiğim zaman onda baht ve şans olsun

Şans müjdesi görülüyor

Başkentten bana doğru gelecek

O saray değerli ve saygın olacak

Yeri göğünden yüz bulacak/ aydınlanacak

Kirmandan başkente beni götüren ferman aniden oldu

Yüksek felekten daha yukarılara çıkayım

Güneşi şerefli ve güler yüzlü göreyim

³⁶ C. Humâî, *a.g.e.*, s. 138-139.

³⁷ C. Humâî, *a.g.e.*, s. 139.

Sonuç

Gazneliler dönemi, Fars dili ve edebiyatının tarihsel süreci açısından gelişmelerin yaşandığı en seçkin dönemlerden biri olmuştur. Fars nesri ve şiiri bu dönemde revaç bulmuş ve bu dönemin şiirinde olduğu gibi nesri de sade ve akıcı bir özelliğe sahip olmuştur. Söz konusu şiir ve nesir, zor ifadelerden ve karışıklıklardan arınmıştır. Sade nesrin bütün özelliklerinin görüldüğü bu dönemde, özellikle Horasan üslubunun ön plana çıktığını ve bu ekolde önemli eserlerin ortaya konulduğunu görülmektedir. Bu dönem şiirinin önemli konuları arasında ön plana çıkan temanın methiye/övgü olduğunu söylemeliyiz. Methiye şiiri, Gazneli sultan ve emirler tarafından desteklenmiş, methiye söyleyen şairler teşvik edilmiştir. Gazneliler dönemi methiye söyleyen şairler, memduhlarını yansıtan tasvirleri ve methiye konularını yüzeysel bir şekilde ve memduhunun hasiyetlerinden almışlardır. Bu dönemin methiye söyleyen şairi memduhunu överken ve onu tasvir ederken ona en iyi sıfat ve özelliği vererek onu methetmiştir.

V/XI. yüzyıl sonları ile VI/XII. yüzyılın ilk dönemlerinde yaşamış büyük şairler arasında yer alan Sirâcuddîn Ebû ‘Amr Osman b. Ömer Muhtârî-yi Gaznevî, Gazneliler sarayına mensup olmuştur. Gazneliler hanedanına mensup Sultan İbrahim döneminden Behrâmşah dönemine kadar bazı sultanların muasırı olan şair Muhtârî, fasih kaside söyleyen şairleri arasında yer almaktadır. O, kendi döneminin padişah ve ileri gelenlerini methetmiş ve kasidelerinin büyük bir kısmını onlar adına söylemiştir. Şair Muhtârî, Horasan üslubunda kendine özgü bir tarz oluşturarak bu üslubu da kasidelerinde açık bir şekilde ortaya koymuştur. Şairin eserlerinde İslam kültürünün ve Kur’an’ın etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca şair, astronomi, tıp, tefsir, felsefe, hadis, Arapça deyimler, felsefi ve hikmetli meselelere dikkat çekmiş, bedî ve beyan sanatlarına işaret etmiştir. Muhtârî’nin eserlerini inceleyen bazı araştırmacılar şairin bu bilim dallarında bilgi sahibi olduğunu söylemektedir.

Kaynaklar

ARMUTLU, S., “Gazneliler ve Selçuklular Döneminde Edebi Gelenek”, *Türkler Orta Çağ Ansiklopedisi*. C. 5, *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002, s. 1679-1698.

BÂBÂSEFERÎ, A. -HODÂDÂDYÂN, P., “Berresî-yi Sebksînâsî-yi Muhtevâyî û Sâhtârî-yi Muemmâ, Legz û Cîstân der Dîvân-i Osmân Muhtârî”, *Feslnâme-yi Tehassus-i Sebksînâsî-yi Nezm û Nesr-i Fârsî (Behâr-i Edeb) İlmî-Pejûheşi*, C. 5, S. 11, 1397, s. 87-106.

COŞKUN, F., “Gazneliler Döneminde Nesir”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.5, S. 13, İstanbul 2004, s. 45-54.

ÇAVUŞOĞLU, A., *Türk İslam Edebiyatı- Kitaplar, Türler, Devirler ve Şahsiyetler*, Tezmer, Kayseri 2015.

ÇEKİCİ, M., “Gazneli Sarayının Meddahı ‘Unsurî-yi Belhî”, *Afganistan-İran-Tacikistan Dil ve Edebiyat Yazıları* (Ed. İsmail Söylemez), Demavend Yayınları, İstanbul 2021.

EMÎRÎ, S. - MUHAMMEDÎ, M., “Te’sîr-i Kur’ân der Eş’âr-i Osmân Muhtârî”, *Feslnâme-yi İlmî-Tehassus-i Dor Derî (Edebiyyât-ı Genâî, İrfânî)*, C. 5. S. 2, 1391, s. 23-42.

HUMÂÎ, C., *Dîvân-i Osmân Muhtârî*, Bongâh-i Tercume û Neşr-i Kitâb, Tahran 1341.
-----, *Muhtâr-nâme-yi Mukaddime-yi Dîvân-i Osmân Muhtârî*, Merkez-i İntişârât-i İlmî û Ferheng, Tahran 1361.

FERRUH, R. H., *Dîvân-i Hekîm Muhtârî-yi Gaznevî Goyende-i Nâmdâr-i Gern-i Pencom-i Hicrî*, Mu’essesî-yi Metbû’atî-yi Alî Ekber Alî, Tahran 1326.

KARTAL, A., “Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebi Faaliyetler Üzerine Düşünceler”, *Bilig*, C. 17, Bahar 2001, s. 56-57.

PÛYÂN, M., -MUSÎBÎ, R., “Vîjegîhâ-yi Fikrî-yi Şî’r-i Medhî der Asr-i Gaznevî”, *Feslnâme-yi Tehassus-i Sebksînâsî-yi Nezm û Nesr-i Fârsî (Behâr-i Edeb) İlmî-Pejûheşi*, C. 6, S. 1, 1392, s. 75-92.

MUBEYYÎN, Ebu’l-H., “Nîgâhî ber Vîjegîhâ-yi Berceste-yi Ehd-i Geznevî” *Pejuheşnâme-yi Târîh*, C. 2. S. 1, 1385, s. 101-116.

ÖZTÜRK, M., “Muhtârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 31, İstanbul TDV Yayınları, 2020, s. 56-57.

SAFÂ, Z., *Târîh-i Edebiyât der Irân*, İntişârât-i Ferdos, Tahran 1379.

ŞENTÜRK, A. A. ve KARTAL, A., *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.

YÜKSEL, A. T., “İlk Müslüman-Türk Devletlerinin Siyasi, Kültürel ve Medeniyet Tarihi Üzerine”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 11, 2001, s. 67-99.